

**VIATA LUI CONSTANTIN CANTEMIR DE DIMITRIE CANTEMIR
(350 DE ANI DE LA NAȘTEREA SRIITORULUI UMANIST)**

**THE LIFE OF CONSTANTIN CANTEMIR BY DIMITRIE CANTEMIR
(350 YEARS FROM THE BIRTH OF THE HUMANIST WRITER)**

TABURCEANU Valerii,
or. Chișinău, Republica Moldova,
Republica Moldova
valeriitaburceanu@gmail.com

TABURCEANU Valerii,
hours Chisinau, Republic of Moldova,
Republic of Moldova
valeriitaburceanu@gmail.com

CZU: 821.135.1.09"16"(092):929(049.7)

DOI: 10.46727/c.10-11-11-2023.p131-138

Rezumat. Scriitorul Dimitrie Cantemir este prima personalitate multilaterală a culturii și a literaturii române moderne, personalitate enciclopedică de renume mondial, ultimul mare umanist, autorul celei mai importante scrieri literare românești. Articolul este o analiză multiaspectuală a lucrării *Viața lui Constantin Cantemir* de Dimitrie Cantemir. Opera scriitorului se impune prin latura sa documentară, cognitivă, autorul insistând asupra descripției și reconstituirii evenimentelor; caracterul memorialistic; modalități de zugrăvire artistică (amănuntul familiar, tablourile de decor, indicațiile ceremoniale, povestioarele și anecdotele intercalate în corpul lucrării, portretele, relatarea directă și indirectă etc.) se supun fluxului memoriei. *Viața lui Constantin Cantemir* nu e lipsită de certe calități literare și de însușiri narative.

Cuvinte cheie: umanism, biografie, memorialistic, documentar, portret.

Summary. The writer Dimitrie Cantemir is the first multilateral personality of modern Romanian culture and literature, a world-renowned encyclopedic personality, the last great humanist, the author of the most important Romanian literary writing. The article is a multi-aspect analysis of the work *Viața lui Constantin Cantemir* by Dimitrie Cantemir. The writer's work is imposed by its documentary, cognitive side, the author insisting on the description and reconstruction of events; the memorialistic character; ways of artistic painting (familiar details, decorative paintings, ceremonial indications, stories and anecdotes interspersed in the body of the work, portraits, direct and indirect narration, etc.) are subject to the flow of memory. Constantin Cantemir's life is not without certain literary qualities and narrative skills.

Keywords: humanism, biography, memorial, documentary, portrait.

Personalitatea lui Dimitrie Cantemir (1673-1723), fiul răzeșului Constantin Cantemir, ajuns domn al Moldovei, se înscrie în contextul literar și spiritual al epocii de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea. Este cel mai mare umanist român din perioada feudală a literaturii noastre, care nu rămâne omul unei singure cărți, ci scrie istorie, geografie, face versuri, compune proză, încearcă să creeze muzică, se ocupă de logică și matematică etc. Plus la toate acestea a fost un om de stat cu vederi politice progresiste, un om de cultură cu o erudiție excepțională. Dimitrie Cantemir face parte din categoria celor gânditori și scriitori care prin vasta lor cultură și-au depășit epoca. Deși activează în perioada când *Letopisețul* lui Ion Neculce, o strălucită realizare artistică în sânul genului cronicăresc, încununează un proces literar de câteva secole, opera cantemireană prezintă un pas înainte, apropiindu-se prin structura literară și ideologică de scrisul

renascentist și de primele scrieri iluministe din literaturile europene. În contextul literaturii române vechi opera sa e o prezență singulară. El este cărturarul care, având o existență tensionată, absorbită de îndatoririle de stat sau irosită pe drumuri străine, a reușit să dea curs și vocației sale de scriitor, gânditor, savant de proporții titaniene. Fire de o inteligență extraordinară și o putere de muncă neobișnuită, posedând un interes științific neobosit și un talent multilateral, fiind instruit ca nimeni altul dintre contemporanii săi, Dimitrie Cantemir a deschis prin aproape fiecare scriere a sa un drum nou. Nu întâmplător numele său figurează între învățații mari ai lumii pe pereții bibliotecii Saint Geneviève din Paris. D. Cantemir este, în viziunea istoricului – literar V. Coroban, primul om de cultură care realizează o sinteză între Orient și Occident „este adică o figură interculturală, interfrontalieră: în el se adună nu doar cele două moduri de gândire, ci și timpurile, în primul rând cel antic și cel renașcentist”. [3, p. 4]

Lucrarea *Vita lui Constantini Cantemyrii cognomento senis, Moldaviae principis* (Viața lui Constantin Cantemir supranumit cel Bătrân domnul Moldovei), o biografie literară a tatălui autorului și, în același timp, o succintă cronică a Moldovei, în continuitatea letopiseșului lui Miron Costin, de la 1661 până în 1693. Dimitrie Cantemir își scrie lucrarea în limba latină, pe la 1716-1717, în limba română fiind tradusă abia în 1925 de Nicolae Iorga. În obiectivul operei lui Dimitrie Cantemir stă atât biografia tatălui său, cât și ilustrarea succintă a istoriei Moldovei, în continuarea letopiseșului lui Miron Costin, de la 1661 până la 1693, dându-se importanță descriției și reconstituirii evenimentelor. De aceea, *Viața lui Constantin Cantemir* se impune prin latura sa documentară, cognitivă, deci se poate apela la ea ca la un izvor informativ. Dimitrie Cantemir încearcă să contureze un amplu tablou al vieții sociale din Moldova, să redea chipuri de personalități istorice reale. Mai mult decât atât, se păstrează documente istorice inedite care confirmă multe dintre evenimentele relatate în lucrare. Istoricul N. Iorga, analizând *Viața lui Constantin Cantemir* sub aspect documentar, al veridicității istorice, citează o bună parte dintre acestea. [7, p. 161-192] Dar istoricii „trebuie să citească mai degrabă între rânduri, decât să se ia drept bune afirmațiile politice ale lui autorului” [11, p. 14], susține cercetătorul P.P. Panaitescu, căci acest miez documentar, este așezat într-o anumită structură literară, ceea ce, pe de o parte, presupune unele abateri de la adevărul istoric, pe de altă parte, asigură legătura sufletească dintre autor și receptor. *Viața lui Constantin Cantemir* e cea mai familiară, cea mai „sufletească” dintre scrierile lui Dimitrie Cantemir, cea mai lipsită de artificii retorice și podoabe filosofice.

Viața lui Constantin Cantemir trebuie privită și receptată ca un tot întreg, între aspectul documentar și cel imaginar existând o legătură indisolubilă. Acțiunea pusă în mișcare plutește într-o atmosferă de istorie, dar și de legendă. De exemplu Constantin Cantemir într-adevăr a domnit în Moldova între anii 1685-1693. Dar încercarea lui Dimitrie Cantemir de a face din tatăl său un domn energetic cu pricepere excepțională care a cărmuit țara cu autoritate, înfrânt tendințele de uzurpare boierești, nu are o bază reală, întrucât domnia lui Constantin Cantemir a însemnat, dimpotrivă, culmea guvernării oligarhice boierești. Dimitrie Cantemir îl evocă pe tatăl său preamărindu-i meritele și prezentându-l în cele mai atrăgătoare culori în spiritul *Vieților paralele* a lui Plutarh. Privită ca parte integrantă a procesului de receptare a lucrării, paralela istorie – imaginație (sau fabulație), ne impune următoarea afirmație: opera lui Cantemir își are, cu certitudine, izvorul de inspirație în realitatea istorică, dar, totodată, constituie manifestarea unei atitudini apreciative a scriitorului față de evenimente ori personalități istorice. Cărturarul prelucrează evenimentul istoric în fapt de legendă. În această ordine de idei, apare o altă problemă, a raportului obiectivitate – subiectivitate, tangențială cu cea a corelației istorie – imaginație. Factorul obiectiv – istoria – conlucrează cu cel subiectiv – imaginația, care are la bază atitudinea autorului față de istorie. Istoria obiectivă devine în opera lui

Cantemir o istorie subiectivă, ea este interpretată într-un stil personal, așa cum a înțeles-o ori a dorit-o el. În împrejurările speciale în care a fost scrisă lucrarea, autorul „nu putea face o operă de cronicar obiectiv”. [11, p. 12] Sentimentele filiale îl sileau să înfrumusețeze, să înobileze figura morală a lui Constantin-Vodă. Dimitrie Cantemir își scrie lucrarea *Viața lui Constantin Cantemir* neavând acces la izvoare. Autorul operei nu uită ce văzuse, ce simțise, dar confundă datele, și de aceea este greșit dacă încercăm să descoperim în echivalente perfecte cu istoria, cu evenimentele reale. Aceasta este cu totul altceva decât istorie. Autorul înfățișează evenimentele nu cu obiectivitatea indiferentă a istoricului, ci cu reacția sufletească vie, cu duioșie sau ironie, cu atașament sau sarcasm, cu revoltă sau indulgență. El le comentează ca martor la desfășurarea faptelor. Atunci când întâmplările sunt numai auzite, Cantemir știe să le povestească în așa fel, încât să iluzia maximă a realității și actualității, procedeză ca un adevărat autor dramatic, impunându-și personajele să acționeze și să reacționeze după propria-i vreare.

Memoriile lui D. Cantemir se referă, în primul rând la tatăl său. La vârsta de 15 ani el pleacă în Polonia, unde intră în serviciul regelui polonez. Se povestesc unele isprăvi militare ale lui Constantin, reîntoarcerea în Moldova și plecarea în Muntenia, unde Grigore Ghica îl face ceauș spătăresc. Ia parte la războaiele pe care le duce Ghica. La fuga acestui domnitor din Muntenia spre Germania, trecând prin Moldova, Constantin Cantemir care îl însoțește revine în Moldova. Domnitorul de atunci, Istratie Dabija, îl face pârcălab al regiunii Tigheciului. Îl vedem din nou în Muntenia, pe lângă Grigore Ghica, la venirea lui la a doua domnie. Stabilite în Moldova, Constantin Cantemir, pe la începutul domniei întâia a lui Gheorghe Duca, se căsătorește cu Ana Bantăș. La răscoala boierilor de sub conducerea lui Hîncu, Constantin Cantemir dă un ajutor mare domnitorului Duca: cu un grup de tătari, el risipește tabăra răsculaților. Din această carte aflăm că Constantin Cantemir ar fi luat parte, în anul 1672, la războiul turco-polon, când a fost cucerită Camenița, și că el ar fi adus mari servicii sultanului, salvându-i haremul. Constantin ia parte activă la viața politică din Moldova și sub domnitorii care urmează după Duca Vodă. Intercalate în această biografie sunt și unele date (sărace, ce-i drept) despre Dimitrie Cantemir. Se dau foarte multe amănunte cu privire la evenimentele externe și interne de atunci. Indiferent de faptul, dacă toate acestea corespund sau nu istoriei documentare, cert e un lucru: aceste evenimente sunt trecute prin prisma imaginației artistice a autorului scrierii. Și dacă adevărul istoric trebuie confirmat în baza altor surse, atunci valoarea literară a *Vieții lui Constantin Cantemir* este de netăgăduit. Abordând problema receptării operei Dimitrie Cantemir între document istoric și imaginație artistică, vom insista asupra a două momente care au trezit în jurul lor discuții între reprezentanții istoriei și criticii literare: originea familiei Cantemir și episodul uciderii tragice a fraților Costin de către Constantin-vodă.

Viața lui Constantin Cantemir debutează cu genealogia neamului Cantemireștilor. Originea umilă a tatălui său Dimitrie Cantemir o cunoștea prea bine, după cum se constată din *Istoria ieroglifică*. O spune și Ion Neculce în capitolul XI al letopisețului său: „Acest domnu Cantemir-Vodă au fost de oameni proști de la ținutul Fălciului...” [10, p. 93] În *Viața lui Constantin Cantemir* scriitorul a hotărât să-și aranjeze o familie nobiliară de proveniență tătărească. Prima dată această genealogie apare în *Descrierea Moldovei*. Incipitul operei *Viața lui Constantin Cantemir* se realizează prin referire la venirea pe lume a lui Constantin Cantemir, originea părinților. Conform genealogiei tătărești, strămoșii ar fi fost coborâtori direcți ai marelui cuceritor Timur. Unul din prinții Cantemir, oblăduitor al Crimeei, ar fi trecut la creștinism, ar fi căpătat numele de Teodor și ar fi trecut sub steagul lui Ștefan cel Mare. El capătă moșii în ținutul Fălciu, printre care și satul Silișteni, unde s-a născut Constantin Cantemir, din părinții Teodor și Maria. E greu de spus, când D. Cantemir își întocmește această origine tătărească. Aproape toți cercetătorii sunt de acord cu ideea unei aranjări a

acestei genealogii în Rusia din nevoia de a-și ascunde originea de jos, din popor. Dimitrie s-ar fi rușinat cu familia sa răzeșească printre nobilimea rusă. De această părere este și Șt. Ciobanu care susține că Dimitrie Cantemir „care se-nvârtea la Petersburg în cercurile înalte ale țarului, boierime mândră cu originea ei din principii de pe linia lui Riurik sau proveniți din hani tătari – își făurește și el o genealogie, în care își trage originea din principii tătărăști, Cantemir.” [4, p. 581] Argumentul, însă, e puțin convingător, și e combătut de cercetătorul V. Coroban: „E știută proveniența din popor sau din păturile mai de jos decât ale nobilimii a unei serii de demnitari de la curtea lui Petru I, care, de fapt, reprezentau cursul politicii meritelor personale, și nu pe acel al nobilimii străvechi. E suficient să ne gândim la Menșicov, Savva Rogojinskii, Hanibal, străbunul lui Pușkin, și mulți alții”. [6, p. 15] Mai degrabă originea tătărăască Dimitrie Cantemir a inventat-o la Constantinopol, fiind mereu în contact cu pătura nobiliară a turcilor și dându-se din interese diferite, probabil, unul de-ai lor, pe care împrejurările istorice îl făcuseră la un moment dat infidel, ghiaur. O dovadă că proveniența tătărăască a familiei a luat naștere anume în acest mediu mai este și aceea că eruditul principe caută s-o integreze și în *Istoria Imperiului Otoman*. Atunci care e biografia reală? Suntem ferm convinși că cea din *Istoria ieroglifică*. Faptul se justifică prin adresa cărții. „Nu putea Dimitrie Cantemir să afirme lucruri care fiind citite de ai săi, numaidecât ar fi dat loc contestării generale. Apoi biografia din roman, fiind învăluită în mrejele alegoriei, nu prea spune multe lucruri.” [6, p. 15-16] Pe de altă parte, potrivit spuselor lui D. Cantemir în *Viața lui Constantin Cantemir*, strămoșii săi se trag din tatarul încreștinat care ar fi fost pârcaș de Ismail și Chilia. Pârcașul Teodor Cantemir ar fi primit și un hrisov de danie din partea lui Ștefan Vodă (note: Ismailul nu exista pe timpul lui Ștefan cel Mare). Să fie oare doar o inexactitate cronologică?

Autorul dă o extensiune mare povestirii cu privire la frații Costin, Miron și Velicico, îndeplinindu-și astfel unul dintre scopurile acestei scrieri: să îndreptățeascăuciderea lor de către Constantin-vodă. Miron Costin, care se găsea în Polonia, cu învoirea lui Constantin Cantemir, în anul 1686 se reîntoarce în Moldova. Domnitorul restituie boierului săracit toate moșiile lui și-l pune în slujbă pe el și pe fiii lui. Miron însă continua să aibă legătură cu Polonia și îl determină pe regele Poloniei, Ioan Sobieski, să intre în Moldova. Miron, împreună cu fratele său, complotază contra lui Cantemir, punând la cale chiar omorârea lui. D. Cantemir notează „*viclenia și ticăloasa încercare a lui Velicico*” care „*găsește pe un nemernic de om, căruia îi arată cincizeci de galbeni împărâtești, bani gata, ca să-l îmbrâncească de năprasună pe vodă de pe malul prăpăstios în fluviul învolburat și hrăpăreș*”. Constantin află, dar nu ia nici o măsură, ci caută să prindă dovezi mai sigure. După venirea la domnia Munteniei a lui Constantin Brîncoveanu, frații Costin încearcă să-l scoată pe Constantin Cantemir din scaun cu ajutorul domnitorului muntean. Se pune din nou la cale omorârea lui Vodă și a copiilor lui, dar „*aflând Vodă acestea, hotărăște, după obiceiul lui, să facă mai întâi loc răbdării, ca poate și alții, aduși de căință, să se lase de această nebunie*”. În opoziție cu frații Costin, Constantin-Vodă apare iubitor de dreptate și făcător de bine. În viziunea lui D. Cantemir personalitatea tatălui urmează să sugereze imaginea unui domnitor ideal, autorul dovedindu-se un destoinic fiu cu o elevată concepție iluministă. În acest context Dimitrie Cantemir comentează: „*Cu asemenea faceri de bine (il copleșește din belșug cu de toate, până și cu uneltele gospodărești ce-i lipseau, îi mărită cele două fete cu destul de bogată zestre, iar pe feciorul lui mai mare, Herolauș (Nicolae), îl face logofăt de taină, serdar al doilea, al treilea vătaf de aprozi, ba și logodnic fiicei sale Safta) îi răspunde, pentru atâtea și atâtea de mari fărădelegi, preaîndurătorul domn preanerecunoscătorul Miron, ale cărui uneltiri împotriva-i se vor însemna în tot șirul lor mai la vale*”. Relatând toate aceste date confuze și nu întotdeauna în corespundere cu realitatea istorică, omorârea lui Velicico și a lui Miron Costin apare ca o pedeapsă crudă, dar binemeritată. Dacă în

Istoria Imperiului Otoman fostul domnitor al Moldovei nu aprobă nici o omorâre de vizir sau de alt om supus, care își află sfârșitul în urma denunțurilor și a intrigilor de la curte, atunci în *Viața lui Constantin Cantemir* crima lui Constantin-Vodă este de-a dreptul justificată ca fiind dictată de interese de stat. Uciderea fraților Costin este legată și de o problemă politică: cea a Moldovei față de turci. Și sub acest aspect D. Cantemir nu reproduce adevărul istoric. Nu e momentul să insistăm aici fațetei respective a lucrării lui Cantemir, fiind una ce depășește nemijlocit sfera literaturii. Vom menționa doar că la acest capitol P.P. Panaitescu în *Cuvânt înainte* face unele comentarii.

Așadar, opera lui D. Cantemir „este vădit tendențioasă”. [4, p. 582] Ea tinde a ridica în ochii cititorilor familia Cantemireștilor și a justifica omorârea fraților Costin. S-ar părea, deci, că valoarea istorică a *Vieții lui Constantin Cantemir* ar fi redusă: scriere părtinitoare, care întoarce faptele istorice de la aspectul lor adevărat, spre a le înlocui cu o imagine voită de autor, pentru scopurile sale politice. Dar opera conține și descrierea unor evenimente care nu se găsesc în cronicile contemporane, ea fiind unica sursă documentară în acest sens. Astfel, cu toate neajunsurile de ordin real-istoric, totuși cartea e abil construită, finalizată, ca și cum ne-am găsi într-adevăr în fața unui erou exemplar, ilustru, ce domină epoca sa.

Procesul de dezvoltare al prozei artistice este unul lung și anevoios. Opera cărturarilor din secolele XVII-XVIII, ca etapă a acestei evoluții, e o mărturie a eforturilor colective de cultivare a posibilităților de expresie ale limbii române, de transformare a ei din mijloc al comunicării directe într-unul de creație. Și, cu toate că letopisețele (forme de bază ale răspândirii literaturii în epoca veche) nu erau scrieri literare propriu-zise, ci istoriografice, ele au și o indiscutabilă valoare artistică. Același lucru am putea spune și despre narațiunea *Viața lui Constantin Cantemir* care sub aparența nevinovată a unei cronici ascunde valori literare necontestate. Credem că acestea derivă din faptul că opera lui Dimitrie Cantemir consemnează evenimente trăite de el, fiind astfel o scriere preponderent memorialistică.

Mai întâi de toate, „valoarea literară a acestei biografii stă în caracterul ei memorialistic” și în acest flux al memoriei, un rol aparte îi revine „amănuntului familiar, văzut și trăit, comic și tragic, care învie povestirea istoriei”. [11, p. 27-28] Spre exemplu, în episodul cu Sobieski care „poartă singur hora; apoi spune că a alcătuit un cântecel în limba moldovenească, și lăutarii să-l cânte după ce-l vor asculta de la dânsul” sau în cel cu hatmanul Zosim, rivalul lui Constantin Cantemir, care pornind cu oastea împotriva dușmanilor, s-a speriat de un iepure și a luat-o la fugă e prezentă o subtilă nota umoristică. Iar scena cu Pătrașcu Costin, fiul cronicarului Miron Costin, care intră noaptea la curtea domnească și zărește în întuneric, înaintea porții, lângă fântână, un om mort, este plină de amănunte intime tragice. Atingând vesmintele „stârvului”, simte că sunt de mătase. Deci, e vorba de un boier. „Iar sluga lui Miron [...] zise: „Acesta e moșu-tău, Velicico, ce mai stai?” Tânărul Pătrașcu, om slab de înger, se zăpăcește, nu mai știe încotro s-o apuce...” Așadar, *Viața lui Constantin Cantemir* „abundă în amănunte intime, fapt care o deosebește de cronicile noastre” [9, p. 255] și care imprimă procesului memorialistic o nuanță de pitoresc. Artă de povestitor a cărturarului Dimitrie Cantemir se vede și în redarea nuvelistică a unor episoade, cum sunt, spre exemplu, povestea lui Burlă, tâlharul moldovean care s-a căit de faptele sale de ucigaș, cerând domnului să fie pedepsit în chinuri cumplite, pentru a-și răscumpăra păcatele, povestirea momentele tragice, când se pune la cale uciderea fraților Costin, scena lui Miron amenințat cu pieire, înaintea sicriului jupânesei sale ș.a. Aceste nuclee epice, prin dezvoltare, ar putea sta la baza unor lucrări narrative de proporție și, anume prin ele, cititorul simte fiorul marilor tragedii politice.

Aceeași impresie de artă se datorează și tablourilor de decor, indicațiilor ceremoniale, povestioarelor și anecdotelor intercalate în corpul lucrării. Toate acestea nu sunt lipsite de fast și

pitoresc și, totodată, imprimă operei, după modelul scrierilor orientale note de didacticism. În acest șir cităm legenda despre apărarea cetății Neamțului, povestirea despre salvarea de către Constantin Cantemir a haremului sultanului, sau cea cum Ieremia Cacavelas a vindecat pe un seraschier turc de boală de foale numai cu praf de cretă, prin puterea credinței, înfruntând ocările musulmanului, descrierea episodului răscoalei lui Hîncu etc. Prin „reflexivitatea, care-l face a scoate din tot ce a văzut și a pățit înțelepciunea omenească” [8, p. 18] și a o turna, de cele mai multe ori, în forma trainică a zicalilor și proverbelor Dimitrie Cantemir se apropie de cititor. Aici nu putem să nu observăm similitudinile dintre stilul autorului și cel al primului cronicar – artist Ion Neculce. În această ordine de idei, afirmația lui George Călinescu că Ion Neculce „la usturătura cuvintelor adaugă filozofia proverbelor acumulate ca la Creangă” [2, p. 24], poate fi pe deplin atribuită și lui D. Cantemir. Desigur, Cantemir nu posedă acea înțelepciune și filozofie bătrânească proprie lui Neculce și Creangă, sintaxa lui Cantemir este alta decât cea populară, dar cei doi se aseamănă în plăcerea de a istorisi și în încărcarea frazei de paremii (de exemplu, romanul *Istoria ieroglifică* conține 760 de astfel de sentințe). Aceste „manifestări ale treziei” zice T. Vianu, sunt înzestrate „cu puterea de a trezi și de a îmbogăți mintea omului și de a orienta conduita lui”. [12, p. 6] Opera *Viața lui Constantin Cantemir* e împresurată și ea cu expresii de acest fel: „merge ață spre sat”, „să scape de primejdia morții”, „scăpase din mâna sorții”, „se arată înaintea ochilor”, „îl cuprinse groaza”, „să se spele de bănuiala ce-l năpăstuieste”, „să-l ducă la furci”, „aruncă o ancoră țeapănă de minciuni”, „să-i găsească vreo pricină”, „s-a plătit cu dreaptă pedeapsă”, „tu știi una, două, eu știu pân'la nouă”, „înveșmântat în ură” și acest șir poate fi continuat. Aceste expresii constituie „tropii” care înfrumusețează stilul lui D. Cantemir în această lucrare. Deși nu lipsesc cu desăvârșire, figurile de stil sunt destul de rare aici.

Rare sunt și elementele peisagistice. Dar atunci când autorul apelează la ele, elementele naturii sunt foarte sugestive. Peisajul nu e un cadru decorativ, un fundal, în opera lui Cantemir el apare în concordanță cu evenimentul sau sufletul personajului: „*acesta (căpitanul lui Grigore-Vodă) își schimbă credința în viclenie și, în timp ce treceau dimineața pe lângă cetatea Sucevei, se lăsă peste ei o negură foarte deasă*” (ca rezultat al trădării). Categorie, sentimentul naturii însuși, ca „dat” psihic, va cunoaște o rafinare și o adâncire abia în epoca romantismului, când viziunea naturii va câștiga în complexitate, dar începutul acestei sensibilizări peisagistice va fi pus în secolul al XVIII, prin operele marilor cărturari ai timpului.

Urmărind modalitățile artistice folosite de D. Cantemir în scrierea sa, observăm că șirul povestirii este întrerupt adesea de discursuri, monologuri și dialoguri, puse în orăție directă. De menționat că în primele manifestări de proză narativă forma cea mai frecvent utilizată este relatarea în stil indirect. Manieră deosebit de simplă, deoarece nu pune probleme de variere a structurii compoziționale, narațiunea indirectă ocupă primul loc, în istoria prozei românești, atât din punct de vedere cronologic, cât și ca întindere în opera diferiților scriitori. Dar, pentru a da autenticitate celor relatate, mai întâi cronicarii noștri, apoi și alți cărturari ai epocii încearcă să folosească monologul și dialogul. Ca formă a compoziției literare, ele sunt prezente și în opera lui Dimitrie Cantemir. Discursul atribuit lui Constantin Cantemir pe patul de moarte este cel mai lung din această scriere și, cum menționează istoricul și criticul literar P.P. Panaitescu, „Nu e de crezut că un muribund să fi fost așa de elocvent”. E de la sine înțeles că autorul urmărea aici scopuri politice și nu estetice. În schimb, dialogurile sunt cele care înviorează simpla narațiune. În acest context, unul dintre cele mai reușite dialoguri din *Viața lui Constantin Cantemir* este cel dintre Vasile Gavriliță, conspiratorul, și Ștefan comisul, omul credincios al domnului. Primul cauză să-l atragă pe cel de-al doilea în conspirația boierească, iar Ștefan vrea să-l convingă că viața domnului este mai presus de aceea a boierilor, că

domnul trebuie apărat și prevenit de orice uneltire dușmănoasă. De altfel, capitolul VIII al lucrării are numeroase exemple de astfel de dialoguri. Arta lui D. Cantemir constă în reconstituirea acestor convorbiri la care n-a participat personal, dar prin care a reușit să fixeze atitudinea fiecărui personaj față de anumite evenimente. Aceste convorbiri „constituie dialoguri literare”. [11, p. 20]

De aici se desprinde și darul portretizării figurilor evocate. În opera lui D. Cantemir nu se perindă oameni care se deosebesc unul de altul numai prin nume sau rang, fiecare personalitate apare cu o fire deosebită. Cărturarul nu face portretizări amănunțite, el sugerează caracterul personajului printr-un gest, o acțiune simplă, o predispoziție, un obicei, un tic. Deci, prin câteva trăsături caracteristice, prin amănunte particulare, D. Cantemir evidențiază întregul. Anume de o atare natură e portretul lui Șerban Cantacuzino, domnul muntean, caracterizat cu o singură frază ironică și sugestivă: „căruia îi făcea silă până și mirosul de turc”. Portretul lui Miron Costin e și el sugestiv. Dușmanul, trădătorul, dar care, totuși, „nu era deloc neștiutor de carte: cunoștea limba latinească, leșească și rusească; dintre boierii moldoveni, el cel dintâi și-a trimis feciorii să învețe școală peste hotare și a dus mai departe, de la Ureche vornicul și până în zilele noastre, adică până la moartea lui, *Letopisețul Moldovei* (*Letopisețul* lui Miron Costin se încheie cu anul 1661, deci cu 30 de ani înainte de moartea sa). Desigur, pe lângă aceste cuvinte obiective de laudă, nu lipsesc și unele elemente subiective, cu venin ascuns: M. Costin e, după părerea lui D. Cantemir „*pogorător din părinți* (care venise în Moldova nu demult) și *strămoși sârbi* (deci, nu era din rândul boierilor pământeni)”, dar care „*ajunsese în scurtă vreme în Moldova în asemenea cinste la domn, la asemenea încuscrire cu alte neamuri și la asemenea stăpâniri de sate și de bogății, că aproape nici unul dintre moldoveni*”.

Total diferite sunt elementele portretistice referitoare la Constantin Cantemir, menirea cărora era de a pune în evidență arta sa militară, vitejia, înțelepciunea: „*Constantin, deși tânăr, a arătat pilde de bărbăție și de vitejie vrednice de prețuirea polonezilor*”, „*Constantin Cantemir, văzând că suedezii s-au îndepărtat mult de ai lor, își întoarce calul și îi înfruntă singur pe amândoi*”, „*el (Constantin Cantemir) nu-și părăsi însă câtuși de puțin locul din pricina rănii, ci dimpotrivă, așa, cu săgeata frântă în pânțele, nu se mișca de acolo vreme de trei ceasuri*”, „*la tătari și la moldoveni era socotit drept judecător al pricinilor și trenurilor*” etc. Prin chipul tatălui său, Dimitrie Cantemir promovează ideea legitimității năzuinței spre dobândirea „laudei”, a „slăvii” sau a „numelui”. În orice luptă se caută nu numai înfrângerea dușmanului, ci și gloria.

D. Cantemir, ca un adevărat scriitor, folosește atât caracterizarea directă, cât și pe cea indirectă, spusele și gândurile altora despre un anumit personaj. Și întrucât în prim-planul acțiunii se află Constantin Cantemir, cele mai multe exemple de acest fel se referă la el. Iată ce spune vizirul sultanului: „*Dacă aș fi avut știință despre bărbăția și credința ta înainte de a fi așezat domn nou (în Moldova), tu ar fi trebuit să fii făcut domn*”. Semnificative sunt și cuvintele hatmanului polon zise ofițerului suedez: „*nicidecum să nu socoți – i-ar fi răspuns hatmanul – că ai fost prins de un om din proști și fără faimă, ci de un om viteaz foarte, vestit prin multele sale isprăvi războinice, căpitanul celor o mie de moldoveni*”. Desigur, D. Cantemir idealizează caracteristicile tatălui său. Pentru comparație cităm aici portretul lui Constantin-Vodă, din *Letopisețul* lui Ion Neculce. E un portret bine reliefat, cu lumini și umbre. Constantin Cantemir apare aici cu măreția și micimile lui, cu tot omenescul: „*Carte nu știe, ce numai iscălitura învățasă de o făce. Practică bună ave la voroavă, era sănătos, mânca bine și be bine. Semne multe ave pe trup de la războaie, în cap și la mâini, de pe cându fusese slujitoriu în Țara Leșască. La stat nu era mare; era gros, burduhos, rumăn la față, buzat. Barba îi era albă ca zăpada [...]*”. [10, p. 85]

În concluzie, *Viața lui Constantin Cantemir* nu e lipsită de certe calități literare și de însușiri narative. Dacă lucrarea nu este o mărturie exactă asupra politicii interne și externe a lui Constantin

Cantemir, ea este, în schimb, o imagine artistică a vieții moldovenești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Marele cărturar denotă un inexplicabil farmec în cele mai bune scrieri ale sale, știind să plaseze la locul cuvenit o vorbă de haz, să ironizeze. O gamă întregă de nuanțe punctează adeseori narațiunea, scoțând în evidență atitudinea autorului față de cele relatate. Câteva anecdote, snoave de rezonanță folclorică imprimă acestei cărți o atmosferă mai plină de viață, iar unele „glume, cam groase pentru un istoric, denotă un autor de spirit popular”. [11, p. 21]

Deși expune anumite păreri subiective, Dimitrie Cantemir, înzestrat cu talent literar, a selectat din memorie faptele și amănunțele care pot contura sugestiv scene, portrete, evenimente. În acest caz, totul se subordonează epicului: memoria afectivă, subiectivitatea, factorul emotiv.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE:

1. Cantemir D., *Viața lui Constantin Cantemir*. București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1960.
2. Călinescu G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Ed. a II-a. București: Minerva, 1988.
3. Cimpoi M., Vasile Coroban și cultul studiului intercultural // *D.Cantemir – scriitor umanist*, Chișinău: Ed. Cartea Moldovei, 2003, p. 4.
4. Ciobanu Șt., *Istoria literaturii române vechi*, Chișinău: Hyperion, 1992
5. Coroban V., *Dimitrie Cantemir // Istoria literaturii moldovenești*. Vol. I. Chișinău: Știința, 1986.
6. Coroban V., *Dimitrie Cantemir – scriitor umanist*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1973.
7. Iorga N., *Istoria literaturii românești*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1999.
8. Iorga N., *Prefață // D. Cantemir. Viața lui Constantin-vodă Cantemir*. Craiova, 1943.
9. Neculce I., *Letopisețul Țării Moldovei*. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.
10. Panaitescu P.P., *Cuvânt înainte // D. Cantemir. Viața lui Constantin Cantemir*. București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1960.
11. Vianu T., *Prefață // Dicționar de maxime comentat*. București: Editura Științifică, 1962.